

Pavlovics Zsófia

IDŐ ÉS EMLÉKEZET AZ ÓRÁK CÍMŰ FILMBEN

Absztrakt: Tanulmányom célja *Az órák* című film filozófiai elemzése, az idő és emlékezet szempontjából. Ehhez három filozófus, Henri Bergson, Martin Heidegger, Edmund Husserl koncepcióit használom fel. Elemzésem elején röviden bemutatom a film három női főszereplőjét és egymáshoz fűződő kapcsolataikat. Ezt követően az idő szerepére fókuszálok és megmutatom, hogy miért jelentős már szimbolikus formában is a film legelején. Elsőként Henri Bergson időelmélete alapján interpretálom a filmet. Megvizsgálom a szubjektív és objektív idő lehetséges megnyilvánulási formáit, mint például a múlt és a jelen, az élet és a halál összefonódásai. A következőkben fenomenológiai megközelítésben interpretálom a főszereplők visszaemlékezéseit és Heidegger ittlét-fogalmának jelentőségét próbálom kiemelni. Végül Husserl idő-elemzései alapján vizsgálom a visszaemlékezés és az észlelés közötti különbségeket, amely *Az órák*nak is jelentős strukturális eleme.

Kulcsszavak: idő, emlékezet, fenomenológia, filozófia, ittlét, szubjektív idő, objektív idő, Bergson, Husserl, Heidegger

28

Napjainkban egyre inkább észrevehető, hogy egy rohanó világban élünk, a gyors munkavégzés, a mindig elvárt pontosság, az internet állandó használata (melyen percek alatt megtalálhatunk egy adott információt vagy kapcsolatba léphetünk valakivel) is ezt bizonyítják. Gyakran teszünk fel magunknak olyan kérdéseket, mint például „Mennyi az idő?”, „Miért nincs több időm magamra?”, „Miért késik mindig a vonat?” és még folytathatnánk a sort. Az idő átszövi az emberi életet, nem véletlen, hogy a regényekben, festményeken, filmekben és a filozófiában is nagy szerepet kapott. Tanulmányomban utóbbi kettőre koncentrálok: *Az órák* című filmet, az eddig megjelent kritikákhoz¹ képest új megközelítésből, filozófiai szempontból elemzem, megvizsgálom, hogyan jelenik meg benne az idő és az emlékezet, három filozófus (Henri Bergson, Martin Heidegger, Edmund Husserl) koncepciói alapján. A filmet Stephen Daldry rendezte 2002-ben. Három nő életét mutatja be – Virginia Woolf, Laura Brown, Clarissa Vaughan – akik három különböző történelmi időben élnek. Virginia Woolf az 1920-as évek írónője, a másik két szereplő viszont fiktív. Több ponton is összekapcsolódnak: egyikőjük sem boldog, mindannyian a homoszexualitás jeleit mutatják és mentális problémákkal küzdenek. A Virginia

¹ Csillag Marci: Férjek és eleségek -Stephen Daldry: The Hours / Az órák. *Filmtett*, 2019. 03. 31. URL: <https://www.filmtett.ro/cikk/964/stephen-daldry-the-hours-az-orak>; Hollósi Laura: A legnehezebb órák. *Filmkultúra*, 2019. 03. 31. URL: <https://filmkultura.hu/regi/2003/articles/films/orak.hu.html>; Frank Orsolya: Az órák - Woolf, Cunningham, Kidman. *Litera Magazin*, 2019. 03. 31. URL: <https://litera.hu/magazin/kritika/az-orak.html>

Woolf által írt, „Mrs. Dalloway” című regény is kapcsolatot teremt közöttük: Virginia 1923-ban kezdi írni a regényt, Laura Brown 1951-ben olvassa, Clarissa pedig megéli a történetet, a címszereplő megtestesítőjének tekinthetjük.

Az időnek már a történet elejétől kezdve fontos szerep jut, bár a film cselekménye nem kronológiai sorrendben játszódik: Virginia Woolf öngyilkosságával indul (1941-ben halt meg), a cím is csak ezt követően jelenik meg. Ezt a változást kétféle módon értelmezhetjük: mondhatjuk azt is, hogy a kezdet a véggel egyenlő, vagy legalábbis egy emberi élet végével. Ugyanakkor Virginia halála nem jelenti a történet végét: a két főszereplő élete csak az ő halála után kezdődik, illetve, még ha ő maga meg is hal, regényének hatása megmarad a későbbi korokra nézve. A filmnek ezen részében láthatjuk ahogyan az egyik nő elkezd egy mozdulatot, azt pedig a másik fejezi be, mely szintén folytonosságra utal. Mint már említettem, ezek a női karakterek – Virginia, Laura és Clarissa – három különböző történelmi korban éltek. Virginia az 1920-as években élt, hozzá képest Laura és Clarissa jövőbeli alakok. Laura számára saját élete természetesen a jelennel azonosítható, Virginia a múlt részét képezi, Clarissa pedig valaki a még ismeretlenből. Ami Clarissát illeti, ő az egyetlen, aki Virginiát és Laurát is ismeri. Bár Virginia ekkor már régen halott volt, Laurát pedig csak barátja, Richard elbeszéléseiből ismerte, amikor arról beszélt neki, hogy édesanyja elhagyta.

A fenti rövid összefoglaló alapján megkülönböztethetjük a következő három fogalmat: jelen idő, múlt idő és a lehetséges jövő idő. A jelen-múlt-jövő áramlásának szubjektív élménye ellenére a filozófusok egyéb időelméleteket is felvetettek, mint például a *prezentizmus*, ami egy olyan angolszász filozófiai koncepció, amely szerint csak a jelen létezik. Egy harmadik elgondolás szerint az események és a dolgok időben összekapcsolódnak, oksági rendben követik egymást, de nem létezik a jelen, múlt és jövő idő. Ha ebből a szempontból vizsgáljuk a filmet, megállapíthatjuk, hogy a három nő között nincsen időbeli különbség, mivel a jelen nem is létezik.² Mindezek mellett kulcsfontosságú a kontinentális filozófiai tradícióba sorolható Henri Bergson idő-felfogása, amely elsőként doktori disszertációjában jelenik meg. Bergson megkülönbözteti az objektív óraidőt és a szubjektív módon átélt élményszerű időt. Az objektív idő a tudomány gépesített ideje, melyet a fizika mérhetőként karakterizál, illetve melyet órák mérnek. A szubjektív idő a tapasztalt, megélt idő, az objektív idővel nem mindig azonos.³

Mind a három főszereplő számára létezik az objektív idő, de a szubjektív időt mindhárman másképpen tapasztalják. Laura ideje nagy részét otthon tölti, nincs munkahelye, tökéletes háziasszonnyá szeretne válni, nem elégedett az életével tehát úgy érezheti, lassan telnek a percek. Clarissa valószínűleg sokkal gyorsabbnak érzékeli az idő múlását, hiszen dolgozik, sok barátja van, akikkel találkozik és partit

² Mumford, Stephen: *Metaphysics. A Very Short Introduction*. Oxford, Oxford University Press, 2012, 58-61.

³ Phipps, John-Francis: Henri Bergson and the Perception of Time. *Philosophy Now*, 2019. 03. 31. URL:

https://philosophynow.org/issues/48/Henri_Bergson_and_the_Perception_of_Time

szervez Richardnak. Egy elfoglalt, modern nő, aki talán azért is fogadja el ezt az életmódot, mert így elkerülheti, hogy az emlékei és negatív gondolatai a felszínre törjenek. Ami Virginiát illeti, nem háziasszony, mint Laura de nem is egy dolgozó ember, mint Clarissa. Az egyetlen tevékenység, mely kitölti idejét, az írás. A szubjektív időt, ebből kifolyólag, még lassabbnak érzékelheti, mint a másik két karakter. A megéltidőt befolyásolhatja az éppen végzett cselekvés is. Előfordulhat, hogy az idő olyan lassan telik a szubjektum számára, hogy szinte meg is áll. Virginia számára írás közben nem létezik sem a múlt, sem a jövő, csak az írás pillanata és szinte elszigetelődik a külvilágtól. Laura hasonlót tapasztal, amikor a Mrs. Dalloway-t olvassa, mert az olvasás során megfedezik a hétköznapi életéről, Mrs. Dalloway történetébe helyezi magát. A szubjektív és objektív idő megkülönböztetésén kívül Bergson időelméleteiben kitér a jelen és a múlt kapcsolatára, a kettő közötti átmenetre is:

Egyszóval, jelenünk akkor válik múlttá, amikor már nem mutatunk iránta érdeklődést. Az egyének és a népek jelene is így működik: adott egy esemény, mely, amint már nem érdekes az aktuális politika számára, a múlthoz tartozik, belép a történelembe és elhanyagolhatóvá válik anélkül, hogy bármit is éreznénk hiányából. Ameddig hatása érződik, addig vesz részt a nemzet életében és addig marad meg jelenként a számára.⁴

Az előbbi sorok alapján arra következtethetünk, hogy a jelen és a múlt közötti határ részben attól függ, mire irányul a szubjektum figyelme, mire gondol vagy éppen mit hagy figyelmen kívül. Virginia mentális problémáival kapcsolatban is ez a jelenség figyelhető meg, mivel betegsége csak addig tartozik jelen életéhez, amíg fennáll, de amint meggyógyulna, már csak egy múltbeli emlék lenne. Laura számára a filmben megjelenő boldogtalanság-érzete nagyon is valós jelenlét a mindennapi életben, de ha valamiben örömet lelné, vagy legalább pozitívabban szemlélné aktuális helyzetét, akkor boldogtalansága pusztán múltbeli emlék maradna. Clarissára jellemző leginkább, hogy nem tudja elfelejteni a múltat, nem akar elszakadni régi emlékeitől, Richard egy rég elfeledett szerelmévé válhatna, de ennek ellenére továbbra is látogatja, sőt még partit szervez neki. Clarissa a múltbeli kötődést eszközként használja arra, hogy a tartalmasabbá tegye a jelen. Richard és édesanyja kapcsolatában szintén látható a múlt és jelen viszonya, mert bár nem találkozik vele, emlékét nem tudja kitörölni, tudatosan és tudat alatt befolyásolja, így közvetett módon a jelennek is állandó része.

Ahogy a múlt és jelen összekapcsolódik, úgy kapcsolódik össze az élet és a halál a filmben, ahogy azt a film első képkockái is bemutatják Virginia öngyilkosságával. Nem ő viszont az egyetlen, aki a halált választja: Richard kiveti magát az ablakon

⁴ Bergson, Henri: *La Pensée et le Mouvant. Essais et conférences*. Paris, Librairie Félix Alcan, 1934., 192. (saját fordítás)

Clarissa szeme láttára. Richard halála előtt régi életére, a Clarissával töltött időre gondolt, így a múlt újraélését tapasztalhatta meg. Ez a jelenetsor szintén összecseng a Bergson által elemzett időélménnyel. Bergson elgondolása szerint a halál közeledtével a múlt újra jelenné válik:

[...] a múlt újra jelen lesz. Azoknál, akik váratlanul maguk előtt látják egy hirtelen halál fenyegetését. A hegymászonál, aki a szakadékbá csúszik, valamint azoknál, akik a vízbe fulladtak és akiket felakasztottak. Úgy tűnik, a figyelmük hirtelen másra terelődik – hasonlóan a tudat irányultságának változásához, mely ezidáig a jövő felé fordult, és beszipantották a ténykedés szükségszerűségei, amelyek hirtelen közömbössé válnak a számukra. Ez elég ahhoz, hogy ezer és ezer elfeledett emlék térjen vissza a feledés homályából, és hogy az egyén élettörténete mozgó körképként bukkanjon fel újból.⁵

A következőkben az emlékezet jelentőségére szeretném felhívni a figyelmet. Pszichológiatörténeti szempontból az emlékezeti rendszerek elkülönítése nagyon összetett és vitatott kérdés. A számos felosztás közül a következő különbségtelt szeretném felhasználni: szemantikus emlékezet, a személyes vagy epizodikus és procedurális emlékezet.⁶ *Szemantikus emlékezetről* akkor beszélhetünk, amikor emlékszünk azokra a tényekre, amiket például valaki más mondott nekünk: a filmben akkor jelenik meg, amikor Virginia emlékszik rá, melyik nap és hány órákor fogja a testvére meglátogatni. *Az epizodikus emlékezet* azt jelenti, hogy valaki emlékszik egy eseményre, amit korábban átélt: Clarissa visszaemlékszik a Richarddal való találkozására. *A procedurális emlékezet* például egy torta sütéséhez is kapcsolódhat Laurának emlékeznie kell az összetevőkre és az elkészítés menetére, ha tortát akar sütni.⁷ Virginia esetében az emlékezet működése nem látható közvetlenül a filmben. Biztosak lehetünk benne, hogy neki is vannak emlékei, minden bizonnyal emlékszik a gyerekkorára, melyet a testvérével töltött és a férjével való találkozásra, hiszen a mentális betegsége nem jelenti az emlékei hiányát. Ennek ellenére ritkán látjuk azt, hogy a múltba mélyed, inkább a jelenben él, amikor a testvére látogatását szervezi, és amikor a lehető legjobban próbálja a regényeit megírni.

Ahhoz, hogy még jobban megértsük a filmet, célszerű az író életét jobban megismerni. A filmből ugyan nem derül ki, de mentális betegségéhez hozzájárult az

⁵ Bergson: I. m., 192-193. (saját fordítás)

⁶ Az epizodikus emlékezet és az önéletrajzi emlékezet viszonya (melyre a narratív identitás épül) nagyon összetett pszichológiatörténeti és filozófiai probléma. Tulving az epizodikus emlékezet kapcsán kiemeli, hogy fő funkciója a mentális időutazás, mely talán egy egyedülálló, humánspecifikus képesség lehet. Endel Tulving: Episodic Memory: From Mind to Brain. *Annual Review of Psychology*. 2002. Vol. 53, 1-25.

⁷ Fabrice Teroni: The Phenomenology of Memory. In Sven Bernecker & Kourken Michaelian (eds.), *Oxford Handbook of Philosophy of Memory*. New York, Oxford University Press, 2017, 21-33.

is, hogy édesanyja meghalt, amikor ő még csak 13 éves volt. Múltja befolyásolta jelenét, de tud mentális betegségéről és nem tartja titokban környezete előtt sem. Clarissa nem tudott megbékélni a múltjával, nem tudta elfelejteni, ezért is tart kapcsolatot olyanokkal, mint például Richard, akibe korábban beleszeretett. A férfi elismert író, AIDS-ben szenved, Clarissa pedig gyakran látogatja, éppen partit szervez neki, hogy megünnepeljék irodalmi díját. Valójában nemcsak Richard miatt teszi mindezt, hanem maga miatt is. Meg akarja tölteni valamivel az életét, valami mással szeretne foglalkozni a saját gondjai helyett. Laura szintén boldogtalan, a házassága miatt. Nem szerelmes a férjébe és nem tudja ellátni otthoni feladatait mint háziasszony. Ez egyértelművé válik, amikor tortát akar sütni a férje születésnapjára, de nem jár sikerrel. Öngyilkossági gondolatai vannak, mely azt jelenti, hogy részben a jövőben él, hiszen arra gondol, hogy ha véget vet életének, akkor nem kell szembenéznie ugyanazokkal a problémákkal, érzésekkel. Egy jelenetben Laura a hotelszobában olvassa a Mrs. Dalloway-t, azért ment oda, hogy öngyilkosságot kövessen el. A regény azért lehet neki fontos, mert útmutatást vár tőle és színt akar vinni szürkehétköznapijaiba. Végül meggondolja magát és az életet választja, később viszont elhagyja a családját, ami azt mutatja, hogy a boldogtalansága nem tűnt el, csupán más módon akar vele megbirkózni.

A múlt tehát, mint láthattuk, erős befolyással van mindhárom nő életére, Clarissára különösen igaz, hogy a múltban él, mert nagyon könnyen felszínre jönnek az emlékei, akkor is, amikor másokkal beszél, akkor is, amikor egyedül van. Henri Bergson filozófiájában a múlt és az emlékezet egyszerre létezik az ún. *tartam* virtuális, inaktív, tudatalatti áramlásában. A könnyebb megkülönböztetés érdekében Bergson két új fogalmat vezet be: *emlék-kép* (images-souvenir) és *észlelés-kép* (perception-images).⁸ Az emlék-kép a múltra, illetve emlékekre vonatkozik, az észlelés-kép pedig a személy által észlelt aktuális világra. Amikor Clarissa a már beteg Richarddal találkozik és visszagondol múltbeli találkozásukra, az egy emlék-kép, de az, ahogyan Richard már beteg, idősebb emberként megjelenik előtte, már észlelés-képként fogható fel. Továbbá az is előfordul a filmben, hogy egy adott tárgy egyszerre tölti be az emlék-kép és az észlelés-kép funkcióját. Ez történik akkor, amikor Richard köntöse egy gyermekkorából visszamaradt anyagból készült. Egy emlék-kép, mert a gyermekkorára és anyja elvesztésére emlékezteti, de egyúttal észlelés-kép, mivel megérinthető, érezni lehet tapintását, Clarissa számára is látható. Bergson úgy gondolta, hogy nemcsak a múlt kis részei élnek együtt a jelennel, hanem a múlt egésze. Az emlékezetet egy kúphoz hasonlítja: a kúp alapja mozdulatlan és változatlan, a teteje viszont a cselekvés terében található. Nincs egy olyan cselekedet sem, amely nem a virtuálisan jelenlévő múlt aktualizálódása lenne.⁹

Természetesen nem Bergson az egyetlen filozófus, aki az idővel és emlékezettel foglalkozott munkásságában. A következőkben szeretnék feltárni egy másik

⁸ Olay Csaba, Ullmann Tamás: *Kontinentális filozófia a XX. században*. Budapest, L'Harmattan, 2011. 77.

⁹ Olay – Ullmann: I. m. 77.

lehetséges interpretációt Martin Heidegger elképzelései alapján. Először is vegyük szemügyre Heidegger hogyan definiálja az időt *Az idő fogalma* című művében: „Az idő valami olyan, amiben egy most-pont tetszőlegesen rögzíthető, úgy, hogy két különböző időpontból az egyik mindig korábbi, a másik későbbi.”¹⁰ Ahhoz, hogy ezt a definíciót még világosabban értsük, szükség lehet a most-pont fogalmára, melyet az adott írásában Heidegger így magyaráz: „A most-pont, mint most nem más, mint egy későbbi lehetséges korábbija; mint későbbi pedig egy korábbi későbbije.”¹¹ A most-pont a filmben folyamatosan változik, ahogy a három nő által megélt három történelmi korszakot látjuk. Laura példáján keresztül tűnik fel mindez leginkább a filmben, ugyanis számára 1951 a most-pont. Ahogy Heidegger fogalmaz, „egy későbbi lehetséges korábbija”, tehát Clarissa életének korábbija, illetve „egy korábbi későbbije”, ha Virginiához viszonyítjuk.

Heidegger szerint az idő kérdése az ittlét fogalmához juttat el, melyet a következőképpen definiál: „... ittléten [Dasein] azt a létezőt értjük a maga létében, amelyet emberi életként ismerünk; erre a létezőre létének mindenkoriségében [Jeweiligkeit]; a létezőre, amely mi magunk mindannyian vagyunk, amelyre mindegyikünk az alapvető kijelentésben gondol: »Vagyok.«”¹² Az ittlétet a film mindhárom női főszereplője megtapasztalja, viszont különböző típusait különíthetjük el az ittlétnek. Első típusát Heidegger így fogalmazza meg: „Az ittlét az a létező, amely világban-való-létként [In-der-Welt-sein] jellemezhető. [...] Ittlét mint világban-való-lét azt jelenti: oly módon lenni a világban, hogy ez a lét annyit tesz: tenni-venni a világgal, nála időzni az elvégzés, előállítás, elintézés, vagy akár a szemlélődés, kérdezősködés, a megfigyelő, összehasonlító meghatározás egyik vagy másik módján.”¹³ Ezt a fajta ittlétet megfigyelhetjük Virginia, Laura és Clarissa esetében is. Clarissa hétköznapijainak nagy részét az elvégzés, előállítás, elintézés teszi ki, ez vált általánossá a korban, melyben él. A szemlélődés, összehasonlítás jellemezheti Virginia írói munkáját, összeveti egymással a regényei lehetséges szereplőit, a történetek végkimenetelét, ez alapján dönt például arról is, hogy melyik szereplő hal meg könyvében. Laura életében szintén jelen van a szemlélődés és főleg a kérdezősködés, mintha magát kérdezné saját sorsáról, amikor a boldogságot keresi, magát kérdezi arról, hogy akar-e élni, először nemmel válaszolja meg saját kérdését, ahogy a hotelben történetek is mutatják, aztán megváltoztatja álláspontját. Ugyanígy kérdezi, átvitt értelemben az általa olvasott regényt, annak történetét, útmutatást várva tőle, saját helyzetének jobb megértését. Talán nem olvasná ezt a regényt, ha boldog lenne, ha biztos lenne benne, hogyan cselekedjen, hogyan oldja meg problémáit. Laura körül látjuk a legtöbb bizonytalanságot. Virginia sem teljesen elégedett életével, de ő kevésbé tudja befolyásolni boldogtalanságát és dönthet saját akarata szerint, mivel orvosi utasításokat kell betartania, ennek megfelelően a férje

¹⁰ Heidegger, Martin: *Az idő fogalma*. Budapest, Kossuth, 1992. 31.

¹¹ Heidegger: I. m., 31.

¹² Heidegger: I. m., 33.

¹³ Heidegger: I. m., 34.

is felügyeli, a testvére pedig nem hívja meg magához, elveszi tőle a lehetőséget, hogy meglátogassa. Mondhatnánk úgy is, hogy nagyrészt környezete dönt arról, hogy mit tehet és mit nem. Clarissa ezzel szemben saját maga hozza meg döntéseit, saját akaratából dolgozik, neveli a lányát, találkozik Richarddal, bár nosztalgiával gondol a múltra, nem kérdőjelezi meg, amit tesz, nem gondolkodik (például azon, hogy hogyan legyen boldogabb), hanem cselekszik. Laura inkább elmélkedik, képzelődik, az olvasás köti le figyelmét, kérdezi a regényt, amit olvas, illetve saját magát.

Heidegger ezt a folyamatot történekként írja le a *Bevezetés a metafizikába* című munkájában: „De ha feltesszük a kérdést, ha valóban végigvisszük e kérdezést, akkor ebben a kérdezésben szükségképpen megtörténik az, hogy a meg- és kikérdezett visszahat magára a kérdezésre. E kérdezés ezért önmagában nem tetszőleges folyamat, hanem kitüntetett esemény [Vorkommnis], amelyet történekként [Geschehnis] nevezünk.”¹⁴ Láthatjuk, hogy Heidegger megkülönbözteti a kérdezést, illetve a meg-és kikérdezettet. Ezt alapul véve azt is mondhatnánk, hogy Laura feltett kérdései, a gondolkodása, bizonytalansága a kérdezés folyamatába tartoznak. A megkérdezett és a kikérdezett lehet saját maga (amikor saját maga elmélkedik) vagy a könyv, melyet olvas. Utóbbi esetben maga az olvasás kérdezésnek tekinthető. Heidegger maga is feltett egy kérdést, mely véleménye szerint a filozófia alapkérdése: „Miért van egyáltalán a létező és nem pedig inkább a semmi?” A filozófust ez a kérdés viszont elvezeti egy másik kérdéshez: „Miért a miért?”¹⁵ Ezt jelen film esetében az alábbi módon is értelmezhetnénk: miért van szükség a kérdezésre? Miért kell a bizonyosságot keresni? Innen jutunk el a következő kérdéshez: miért kell a három női főszereplőnek kérdezni, gondolkodni, a boldogságot keresni? Vajon lehetnének-e a film karakterei mégis boldogok jelenlegi helyzetükben? Heidegger az alábbiakat írja a „Miért a miért?” kérdésről:

Beleütközik saját miértjének keresésébe. A „Miért a miért?” kérdése külsőleg és első tekintetre úgy néz ki, mint ugyanannak a kérdőszónak játékos és a végtelenbe menő ismétlése, úgy néz ki, mint hóbortos és üres okoskodás tartalmatlan szójelentések kapcsán. A látszat biztosan ezt mutatja. A kérdés csak az, hogy e nagyon is olcsó látszat áldozataivá akarunk-e válni, ezzel elintéztnek véve a dolgot, vagy pedig képesek vagyunk arra, hogy a miértkérdésnek ezt az önmagára visszahatását izgalmas történekként tapasztaljuk.¹⁶

A fenti példák a Dasein létmódjainak illusztris példáiként szerepelnek, de Heidegger szerint az ittlét egyben *együttlét* is, azaz mindig másokkal együtt vagyunk jelen a világban. Ahogyan *Az idő fogalmában* is írja: „Az ittlét mint világban-való-lét egyúttal egymással-való-lét, másokkal való lét is: annyi, mint másokkal

¹⁴ Heidegger, Martin: *Bevezetés a metafizikába*. Ikon (Natura bölcselet), 1995, 3.

¹⁵ Heidegger: I. m., 4.

¹⁶ Heidegger: I. m., 4.

megosztani ugyanazt a világot, egymással találkozni, egymással lenni az egymásért lenni módján.”¹⁷ Ez a másokkal való lét mindegyik szereplőre érvényes, hiszen a három női főszereplő közül egyik sem igazán magányos, megosztják ugyanazt a világot környezetükkel, családjukkal, barátaikkal, találkoznak másokkal, ezek a találkozások természetesen hatással vannak életükre. Egymással vannak és bizonyos értelemben egymásért is vannak, még ha ez néha problémát is okoz számukra.

Ha ironiként tekintünk Virginiára, akkor ő az olvasóiért „létezik”, ugyanakkor a férje ő érte van, hiszen próbálja óvni mindentől, ami mentális betegsége miatt tiltott számára. Laura a családjáért van, férjéért és gyermekéért, bár a két példa között felfedezhetünk némi különbséget: Virginia férje valóban feleségéért akar lenni, nem akar megválni tőle, ezt az is mutatja, hogy utána megy mikor eltűnik hirtelen. Ezzel szemben Laura bár a családjáért van, ez csak erőlködés, szenvedés, sikertelen próbálkozások árán lehetséges. Clarissa esetében szintén jelen van az egymással és egymásért-való-lét. Barátaival, ismerőseivel, családjával együtt-létezik, de természetesen egymásért is van, hiszen a lánya, a párja boldogsága, a velük való kapcsolat is fontos neki. Mondhatnánk, hogy Richardért is, hiszen látogatja, igyekszik odafigyelni rá, úgy tűnik, hogy aggódik érte, de valójában magáért is van ekkor, mivel ezzel akarja elterelni figyelmét saját életéről. Heidegger tovább gondolja a *Dasein* problematikáját, amikor a következőket írja:

Amennyiben az ittlét olyan létező, amely én vagyok, s egyúttal egymással-való-létként határozható meg, úgy az én ittlétem többnyire és átlagosan nem én magam vagyok, hanem mások; másokkal vagyok, és a mások éppúgy megint másokkal. A mindennapiságban senki sem önmaga. Hogy micsoda ő, s miként van – az épp a senki: egyik sem, és mégis mindannyian együtt. Mindannyiukra az jellemző, hogy nem önmaguk.¹⁸

A fenti interpretációkból világosan látszik, hogy egyik nő sem boldog, de Laura a legboldogtalanabb, hiszen – amint azt fentebb is láthattuk – magára erőlteti a háziasszony szerepét, próbál megfelelni a családjá elvárásainak, de valójában másra vágyik, tehát nem önmaga. Emiatt végső elkeseredésében öngyilkossági gondolatai támadnak. Heidegger a halált nem illeti kifejezetten negatív jelzőkkel, hanem lehetőségként tekint rá: „Ittlétem vége, a halálom nem olyasvalami, amelynél valamely lefutás hirtelen megszakad, hanem olyan lehetőség, amelyről az ittlét így vagy úgy, de tud – önmaga legvégső lehetősége, melyet megragadhat, s mint küszöbönállót elsajátíthat. Az ittlét önmagában hordozza azt a lehetőséget, hogy a halállal, mint önmaga legvégső lehetőségével összezáruljon.”¹⁹

¹⁷ Heidegger, Martin: *Az idő fogalma*. Kossuth, 1992. 34.

¹⁸ Heidegger: I. m., 35.

¹⁹ Heidegger: I. m., 38.

Végül szeretném a filmben megjelenő időt és emlékezetet Heidegger mestere, Edmund Husserl fenomenológiája alapján is tanulmányozni. Husserl az *Előadások az időről* című munkájában az emlékezetet az elvárásokhoz hasonlítja, de megfogalmazza a közöttük lévő eltéréseket is:

Egy jövőbeli esemény szemléleti képzetében most egy olyan folyamat reprodukív „képe” van jelen számomra, amely reprodukív módon zajlik le. Ehhez meghatározatlan jövőintenciók és múltintenciók kapcsolódnak, vagyis olyan intenciók, amelyek a folyamat kezdetétől fogva arra az időköznyezetre vonatkoznak, amely az eleven jelenben ér véget. Ennyiben tehát az elvárás szemlélet kifordított emlékező szemlélet, mivel az utóbbi esetében a mostintenciók a folyamatot nem megelőzik, hanem követik.²⁰

A filmben is összekapcsolódnak az emlékek és az elvárások, bár nem minden esetben. Virginia a film egyik jelenetében arról panaszkodik testvérének, hogy nem hívja sosem látogatóba, véleménye szerint ennek betegsége az oka. Párbeszédükből kiderül, hogy régen ez nem így történt, csak egy ideje maradtak el Londonban tett látogatásai. Összekapcsolódik az emlékezet és az elvárás: régi utazásai emlékként élnek benne, ugyanakkor elvárásnak is tekinthetők, hiszen látszik, hogy csalódott és neheztel a testvéreire, amiért már nem hívja. Amikor emlékként gondol egy látogatásra, akkor a múlt részét képezi, elvárásként viszont már megvan az esélye, vagy legalábbis a remény, hogy a jövőben bekövetkezhet. Laura esetében az emlékezet kevésbé van jelen, mert inkább a jelenre fókuszál, illetve mivel sokat gondol a jövőre, arra, hogy hogyan szeretne élni, vagy hogyan szeretne tökéletes háziasszony lenni, így inkább csak elvárásai vannak. Más a helyzet Clarissával, akinél az emlék és az elvárás szinte megegyezik. Emlékszik a Richarddal való régi találkozásra, a beteg emberről való gondoskodás utal arra is, hogy talán hiányolja életének egy régi korszakát. Alapvetően a munkája, a lánya, a párkapcsolata, az állandó rohanás kitöltik idejét de ez nem feltétlenül jelenti azt, hogy teljesen boldog, hogy nem lennének egyéb elvárásai. Valószínűsíthető, hogy az emlékeiről is azért beszél, gondol rájuk, mert az emlékek újra megtörténtét várja el, vagy legalábbis mást, mint amit éppen átél. Husserl az emlékezetet nemcsak az elvárásokhoz hasonlítja, hanem az észleléshez is. Erről az alábbi sorokban fejt ki álláspontját: „A jelenben zajló emlékezés egészen hasonló fenomén, mint az észlelés, a megfelelő észleléshez hasonlóan a tárgy megjelenéséről van szó, ennek a megjelenésnek azonban módosított jellege van, aminek következtében a tárgy nem mint jelenlegi, hanem mint jelenlegi elmúlt van jelen.”²¹ Ha az emlékezés és az észlelés időbeli viszonyát nézzük, megállapítható, hogy amire a jelenben gondolunk, észlelt tárgyként van jelen, de azt követően, hogy már éppen nem szemléljük, észleljük az

²⁰ Husserl, Edmund: *Előadások az időről*. Budapest, Atlantisz, 2002. 69.

²¹ Husserl: I. m., 73.

adott tárgyat, személyt, szituációt, emlék marad. Példának hozhatnánk a Laura által először elrontott tortát. A sütés végén, amikor megfigyelte munkája eredményét, észlelte a tárgyat, fizikailag megérintette, saját szemével láthatta, de amint megszabadult tőle elkeseredésében, a torta már csak az emlékezetében maradt meg. Ugyanezt az elképzelést személyekre is kivetíthetjük: Richard számára édesanyja, aki elhagyta gyermekkorában, már csak emlék, nincs ott mellette, nem gondoskodott róla betegsége alatt, nem látogatta, gyermekként viszont közvetlen környezetéhez tartozott, szemlélt személyként jelent meg.

Eddig az emlékeket az őket közvetlenül átélt személy szemszögéből vizsgáltam, de ahogy Husserl is mondja, „Egy jelenlegit, mint most létezőt anélkül is elképzelhetek, akár korábbi észlelések alapján, akár egy leírás alapján, hogy közvetlen valóságban megmutatkozna. Az első esetben ugyan emlékezetéről van szó, ám az emlékezetben felidézett egészen az aktuális mostig tartó tartammal látom el, noha ennek a tartamnak a tekintetében nem rendelkezem belső, emlékezeti „megjelenésekkel.”²² Emlék lehet egy már nem létező dolog vagy személy, illetve olyan, még létező dolog vagy személy, mely viszont már nem része életünknek. Bár a film alapvetően nem háborús körülményeket mutat, az egyik női szereplő, Laura férje házassága előtt katonaként szolgált. A háború a házasság idején már egy nem létező dolog, viszont nem lett felejtés tárgya. Richard emlékeinek egy része az emlékezés pillanatához képest elmúlt, mint például a gyermekkor, hiszen emlékezhet rá, de nem lehet gyermek újra, nem mehet vissza az időben. Édesanyja emléke, mely a gyermekkor része viszont jelenlegi, mivel, bár korábban elhagyta a családot, még életben van. Ahogy Husserl is megfogalmazza, egy jelenlegi létezőt el lehet képzelni anélkül is, hogy megmutatkozna. A visszaemlékezés intencionális aktusában *reprodukáljuk* a már nem jelen lévő, lecsengett, múltba süllyedt eseményt, amely tetszőleges alkalmak esetén felidézhető. Ebben a szituációban is a visszaemlékezés reproductív-fantáziája lép működésbe, hiszen az elgondolt személy nincs jelen. Clarissa soha nem is látta, egészen a film végéig, Richard haláláig, de el tudja képzelni leírásokból, valaki más emlékei által. Husserl a jelen pillanat múltba süllyedésének elemzése kapcsán figyelembe veszi annak folyamatos időbeli lefolyását és ezt a dinamikus időélményt szembe állítja a visszaemlékezésben megfigyelhető, már-már tárgyiasított, most-pontokból álló időfelfogással: „Az aktuális jelenlegi idő orientált, folytonos áramlásban van, és folytonosan egy új mostból orientált. A visszaemlékezésben az idő az emlékezés minden egyes pillanatában orientáltan adott, ám minden egyes pont egy objektív időpontot ábrázol, amely mindig újra identifikálható, és az időszakasz tiszta objektív pontokból épül fel, és maga is mindig identifikálható.”²³ Az előbbi idézet szerint a múlt események statikus láncolataként is értelmezhető, mely már elszakadt az áramló eleven jelen benyomásaitól.

²² Husserl: I. m., 74.

²³ Husserl: I. m., 129.

Összegezve tehát elmondható, hogy az időt a különböző filozófusok különbözőképpen gondolták el és ennek megfelelően a filmben megjelenő időt is többféleképpen értelmezhetjük. Bergson, mint láttuk, elkülöníti egymástól a szubjektív és objektív időt, illetve úgy gondolja, hogy létezhet átmenet a jelen és a múlt között. Heidegger filozófiájának központi fogalma a *Dasein*, mely az ember időtől elválaszthatatlan létére és eredendő világba-vetettségre utal. Husserl fenomenológiája alapján arra próbáltam rávilágítani, hogy hogyan jelenik meg az elvárás és az visszaemlékezés *Az órák* című filmben és hogyan karakterizálható az élményidő a visszaemlékezés és a jelen pillanat esetében. Véleményem szerint a film az idő egzisztenciális értékét is bemutatja, arra is fényt vet, hogy a rendelkezésre álló (élet)idő értékesebb, mint gondolnánk, megmutatja, hogyan befolyásolja a múlt a jelent és mennyiben függ a jövő az aktuális jelenünktől. A szereplőkhöz hasonlóan a nézőnek is saját döntése, hogyan cselekszik, az életet vagy a halált választja, ugyanúgy befolyásolhatja a múlt, mint az említett filmbeli alakokat, ugyanúgy a boldogságot keresi.

Felhasznált irodalom:

- Bergson, Henri: *La Pensée et le Mouvant. Essais et conférences*. Paris, Librairie Félix Alcan, 1934.
- Heidegger, Martin: *Az idő fogalma*. Kossuth, 1992.
- Heidegger, Martin: *Bevezetés a metafizikába*. Ikon (Natura bölcelet), 1995.
- Husserl, Edmund: *Előadások az időről*. Budapest, Atlantisz, 2002.
- Mumford, Stephen: *Metaphysics. A Very Short Introduction*. Oxford, Oxford University Press, 2012.
- Olay Csaba, Ullmann Tamás: *Kontinentális filozófia a XX. században*. Budapest, L'Harmattan, 2011.
- Phipps, John-Francis: Henri Bergson and the Perception of Time. *Philosophy Now* 2004/október-november, 2019. 03. 31.
URL:https://philosophynow.org/issues/48/Henri_Bergson_and_the_Perception_of_Time
- Teroni, Fabrice: The Phenomenology of Memory. In Sven Bernecker & Kourken Michaelian (eds.), *Oxford Handbook of Philosophy of Memory*. New York, Oxford University Press, 2017.
- Tulving, Endel: Episodic Memory: From Mind to Brain. *Annual Review of Psychology*. 2002. Vol. 53, 1-25.

Kapcsolódó irodalom

- Csillag Marci: Férjek és elesések – Stephen Daldry: The Hours / Az órák. *Filmtett*, 2019. 03. 31. URL: <https://www.filmtett.ro/cikk/964/stephen-daldry-the-hours-az-orak>

- Frank Orsolya: Az órák – Woolf, Cunningham, Kidman. *Litera Magazin*, 2019. 03. 31. URL: <https://litera.hu/magazin/kritika/az-orak.html>
- Hollósi Laura: A legnehezebb órák. *Filmkultúra*, 2019. 03. 31. URL: <https://filmkultura.hu/regi/2003/articles/films/orak.hu.html>